

Vətən müharibəsinin fəlsəfəsi

V MƏQALƏ

Yadelli işğalçılara qarşı hər bir üsyan qanuni işdir və xalqın birinci borcudur.

STENDAL

Kollektiv şüuri təcrübə

Fəlsəfədə şüuri təcrübə aktual müvzulardan biridir. Ona yanaşmalar fərqlidir. İzahlar da, təbii ki, bir-birindən fərqli olacaq. Bundan başqa, şüuri təcrübənin fərdi və kollektiv səviyyələri vardır. Fərdi səviyyədə şüuri təcrübə insanın həyat yolunda şüurunda faktlaşmış hadisələri ifadə edir. Bu anlamda hər bir insanın başqasına bənzəməyən şüuri təcrübəsi mövcud olur.

Kollektiv səviyyədə şüuri təcrübənin müəyyən edilməsi daha mürəkkəb məsələdir. Kollektiv şüuri təcrübə toplumu təşkil edən fərdlərin, qrupların, sosial kəsimlərin, təbəqələrin dğnya duyumu ilə kollektiv birgəyaşam gşulunun qarşılıqlı əlaqəsində formalaşır. Kollektiv şüuri təcrübə bu anlamda konkret predmetləşmir, o şüur faktı kimi cəmiyyətin duyğusunda və davranışında təzahür edir.

Əslində, kollektiv şüuri təcrübənin fəlsəfi izahı mürəkkəb məsələdir. Daha sadəsi konkret fəaliyyət sahələri üzrə onun təzahür formalarını anlamağa çalışmaqdır. Bu baxımdan deyə bilərik ki, hər bir cəmiyyətin müharibə haqqında öz şüuri təcrübəsi mövcuddur. Onun qaynaqları etnik, sosial, psixoloji, dğnya duyumu, birgəyaşamaq özəlliyi, özünütəşkil gşulu ilə əlaqəlidir. Bu zaman insanlar intuitiv olaraq kollektiv formada standart sayılan davranışları edirlər. Müharibəni aparmaq və qələbəyə motivasiya olmaq da bu qəbildən olan faktorlara bağlıdır. Yəni hər bir cəmiyyətin müharibə haqqında öz kollektiv şüuri təcrübəsi vardır ki, tarixin bəhtğn dönəmlərində özünü göstərir.

Vətən müharibəsi şüuri təcrübə kimi

Etiraf edək ki, Vətən müharibəsinin şüuri təcrübə kimi fəlsəfi araşdırılmasına rast gəlmirik. Bununla bağlı hansı fikir söylənsə, azdır – geniş və dərin araşdırılmalıdır. Vacib saydığımız bir neçə məqamın üzərində dayanmaq.

Öncə onu vurğulayaq ki, Vətən müharibəsi anlayış kimi dövlətçilik şüurunun tərkib hissəsi olaraq götürülə bilər. Azərbaycanlıların tarixən dövlətə, dövlətçiliyə, hakimiyyət-cəmiyyət münasibətlərinə, fərdin toplumda yeri və roluna özəl mğnasibəti formalaşmışdır. Bunun kökündə, ümumiyyətlə, qədimdən cəmiyyətin özünütəşkil etmə forması və dövlətin idarə edilməsi ənənəsinin xüsusiyyətləri dayanır.

Özünütəşkil etmə

Azərbaycan cəmiyyətinin özünütəşkil etmə fəlsəfəsi kökdən dövlət və dövlətçilik anlayışları ilə vəhdətdə mövcud olmuşdur. Bu, kollektiv şüuri təcrübə baxımından prinsiplial məqamdır. Zğnki bir etnosun kollektiv şüuri təcrübəsində sosial var olmaqla dövlət kimi var olmaq vəhdətdədirsə, bu, bəhranlı situasiyalarda (mğharibə bu qəbildəndir) kollektiv davranışın xğsusi formasını meydana gətirir. Azərbaycan nümunəsində bir müqayisə aparaq.

Qədimdən azərbaycanlılarda dövlət və cəmiyyət anlayışları sinonim kimi işlədilmişdir. Bu, “dövlət” və “el” anlayışlarının eyni semantik mənaya malik olmasında öz ifadəsini tapmışdır. Onun fonunda “pala-

za bğrğn, elnən sğrğn” atalar süzğ faktiki olaraq “həmişə dövlətin yanında ol” anlamını verir.

Eyni zamanda, kollektiv şüurda dövlətə toplulaşma formasının eyniliyi ailə, tayfa, tayfalar birliyi, xalq və millət səviyyələrində standart təhlükəsizlik kodlarını formalaşdırır. Azərbaycanlılar dövlətin təhlükəsizliyi ilə fərdi, ailə, tayfa, xalq və millət səviyyələrində təhlükəsizliyi eyniləşdirirlər. Yəni azərbaycanlı gğzğn üzğnğn, ailəsinin, tayfasının, xalqının və bütövlükdə, cəmiyyətin təhlükəsizliyi arasında elə bir fərq yoxdur.

Avropa filosofları bunun səbəbini, ümumiyyətlə, türklərdə qədimdən insanın “üz”ğ ilə kollektiv “üz”ğnğ vəhdətdə təsəvvür edilməsində axtarırlar. Həmin səbəbdəndir ki, tğrk bəyi üzğ ilə toplumunu şüuri, etik, feili olaraq eyniləşdirir. Bu da avtomatik olaraq bəyən ədalətli olmasını və üzğnğ tamamilə kollektiv fəzilətə həsr etməsini nəzərdə tutur. Azərbaycanda ədalətli, hğquqi, qanuni olmayanları əsl bəy kimi qəbul etməmişlər.

Xarici təhdid qarşısında birləşmə

Beləliklə, belə alınır ki, Azərbaycanda kollektiv təhlükəsizliyin təminatına xidmət edən savaşa haqqında özəl təsəvvürlərin ənənəsi vardır. Burada başlıca sosial-psixoloji məqam azərbaycanlıların xarici təhdid qarşısında sürətlə birləşməsi qabiliyyəti ilə bağlıdır. Bu birləşmənin si-farişi sosial mühiyyətdən gəlmir, təbii olaraq azərbaycanlıların mənəvi və əxlaqi dğnyasında spontan yaranır. Bu, azərbaycanlıların fərd, ailə və xalq səviyyələrində təhlükələri bir-birindən ayırmaması ilə izah oluna bilər. Azərbaycanlıların bəhranlı hallarda toparlanmaq fəlsəfəsinin əsasını həmin reallıq təşkil edir. Bu səbəbdəndir ki, məsələn, Topxanada ağacların kəsilməsinə

bğtğn Azərbaycan eyni reaksiyanı verdi – milyonlar küçələrə axışdı. Burada, əlbəttə, bir panik əlaməti də vardır, lakin sürətlə bir araya gəlməyin fəlsəfəsi baxımından olduqca vacib məqamdır.

Fərd – kollektiv münasibətlərinin özəlliyi

Məsələ ondan ibarətdir ki, burada faktiki olaraq azərbaycanlıların fərd – kollektiv münasibətlərinin başlıca özəlliyi əks olunmuşdur. Burada gğz keyfiyyət ün sıraya zıxır.

Birincisi, dövlət – xalq eyniliyi. İkincisi, azərbaycanlıların fərd olaraq daxilən fədakarlığa ailəsi və xalqı gğzğn can atması.

Üçüncüsü, azərbaycanlıların “namus” və “qeyrat” kimi etik anlayışları ədalətlik, fəzilətlik və ilahi vicdanlılığın sğbutu kimi təhtəlsüurdə qəbul etməsi.

Yəni azərbaycanlı gğzğn namuslu və qeyrətliyi, əslində, İlahi ədalətli, fəzilətli (xeyrixahlıq, hğquqlıq, qanunilik anlamalarında) və vicdanı, mövcud olmanın mənəvi və ontoloji təməl faktorları kimi qəbul etməklə birbaşa bağlıdır.

Burada “ontoloji” termini vurğulanan faktorların, bütövlükdə, var olmanın mahiyyəti, məzmunu və məqsədinin gñiversallığını ifadə edir. Azərbaycanlı psixologiyasında, ümumiyyətlə, dğnyada həmin anlayışlardan kənarında yaşamaq “halal” deyildir. “təbii deyildir”, “dğnyanın ruhuna, İlahi qaydaya” ziddir. Məhz buna görə həmin dəyərlər uğrunda üzğnğ qurban verməyə dəyər!

Özünüfədaetmə

Bu gğz faktorun aktuallaşması kifayətdir ki, azərbaycanlı üzğnğ ailəsi, dövləti və xalqı gğzğn fəda etsin. Tarixdə və mğasir dövrdə bunun saysız-hesabsız nümunəsi

vardır. 1990-cı il 20 Yanvar hadisələrində özlərini “Azərbaycan naminə!” deyib tankların altına atan gənclərimiz, erməni təcavüzünə qurban getməmək gğzğn üzğnğ uca qayalardan atıb, həyatına son qoyan qızlarımız bunlara nümunədir. Kasıb ayaqqabısı ilə pensiyasını əsgərə aparan yaşlı insanımız gözəl nümunədir! Boxzasında olan hər şeyi orduya göndərən analarımız ən şanlı nümunədir!

Komandos Mğbariz İbrahimovun igidliyi bunun yüksək fədakarlıq nümunələrindəndir! Şuşanın azadlığı uğrunda savaşa yaralandığı 1 saat 30 dəqiqə savaşa yoldaşlarından gizlədən və səngərə zatanda huşunu itirən lənkəranlı “canavar” ləqəbli İsmayilovun igidliyi də həmçinin. Yoldaşlarını xilas etmək gğzğn üzğnğ minanın gştünə atan şəkili komandos ayrıca nümunədir! Şübhə etmirəm ki, hər bir oxucunun bu kimi saysız-hesabsız faktları vardır!

Dövlətçilik şüurunda vurğulanan əlamətlərin mövcudluğu azərbaycanlıların Vətən müharibəsinə münasibətini sosial, psixoloji və ideoloji olaraq müəyyən edir. Buradan, bütövlükdə, Azərbaycanda şəhidliyin və qaziliyin fəlsəfi anlamına maraqlı çıxış etmək olar.

Şəhidlik fəlsəfəsi

Öncə, onu vurğulayaq ki, biz şəhidliyin dini anlamı üzərində dayanmırıq. Şəhidliyin dini anlamına böyük hörmətimizi ifadə etməklə bərabər, bu aspektdə kifayət qədər araşdırmaların olduğuna inanırıq. Bizim yanaşmamız sırf dünyəvi kontekstlə bağlıdır. Lakin müəyyən məqamlarda şəhidlikdə dini faktorun roluna da nəzər salacağıq.

Beləliklə, yuxarıdakı qısa izahlardan belə alınır ki, Azərbaycanda şəhidliyin kökündə fərdin təhtəlsüurdə özü-ailəsi-eli-dövləti vəhdətini daşması durur. Bu maraqlı sintez tarixən azərbay-

canlının Vətən uğrunda savaşa davranışlarını motivə etmişdir. Onun ən yüksək təhzahürü isə çəkinmədən üzğnğ qurban verməsində ifadə olunur. Təsədüfi deyildir ki, azərbaycanlılar adi məişət həyatında belə, ailəsi gğzğn üzğnğ fəda etməyə hazırdırlar. Ailənin “təmiz adı” onun gğzğn yğksək mənəvi və həyatı dəyəridir.

Onu da vurğulayaq ki, dövlətlə eli azərbaycanlı şüurunda eyniləşdirən və motivə edici təsir göstərən mğhğm faktor liderin fəaliyyətidir. Azərbaycanlılar qədimdən rəhbərlərinə (böyükələrinə, ağsaqqallara, hökmdarlarına) sədaqətli və sayğılı olmuşlar. Bunun başlıca səbəbi toplumun özünütəşkil fəlsəfəsi ilə bağlıdır. Belə ki, burada üç faktor əsas rol oynayır.

Birincisi, liderin yaratdığı ədalətli qanunlar.

İkincisi, elitar məclisin (bəylər divanının, parlamentin) qəbul etdiyi qanunlar.

Üçüncüsü, toplumu formalaşdıran özünütəşkil qanunu (ona “Yosun qanunu” deyirlər). Lider daim toplumun özünütəşkil qanununu nəzərə almalıdır. Bu, Azərbaycan ailəsinin yaranması qaydalarına, ailədaxili münasibətlərə və ailəni idarə etməyə aid qaydalara əməl etməyi nəzərdə tutur. Onun formalaşmasında isə ailə tərbiyəsi başlıca rol oynayır. Yəni ədalətli liderin formalaşmasında ailə tərbiyəsi və ailə ənənəsinə münasibət ciddi rol oynayır.

Azərbaycan toplumunun özünütəşkilinin sonrakı mərhələləri olan tayfa, xalq və millət formaları gğzğn də qədimdən gələn kriteriyalar mövcuddur. Maraqlıdır ki, onlara əməl etmək dərəcəsi Azərbaycanda liderin ədalətliyi üçün əsas göstəriciləri kimi qəbul edilir. Prezident İlham Əliyev bğtğn bu mənəvi keyfiyyətləri dağıq gözlədiyinə görə cəmiyyət tərəfindən ədalətli lider kimi tam qəbul olunur. Bu məqam dövlət başçısının fəaliyyətində xalqın dəstəyini almaq üçün olduqca əhəmiyyətli rol oynayır.

Şəhidliyi motivə edən digər məqam cəmiyyətin üzğnğ formalaşdırılmasında azərbaycanlıların fərd kimi daxilən fədakar olmasının oynadığı rolla bağlıdır. Bu da psixoloji və sosiollaşma baxımından maraqlı və düşündürücü hadisədir. Azərbaycanlı ailənin, evin, yurdun və elin varlığı gğzğn daxilən fədakarlığa hazırdır. Buna, o, can atır. Gğrğnğr, burada “Yosun qanunu” xğsusi rol oynayır. Belə ki, cəmiyyətin birgəyaşam fəlsəfəsinin təməlinə duran bu qanuna görə, inkişaf yalnız kökə bağlılıq şərti ilə mümkündür.

Həmin məqam maraqlı şəkildə bizim təhtəlsüurdə və şüurda “qanun” anlayışı ilə “hğquq” anlayışını eyniləşdirmişdir. Üzğ də burada “qanun” var olmanın “təbii hğququ” kimi dərk edilir. Buna görə də Azərbaycan cəmiyyətində hğquqi qanunlara əməl etməyin təməlinə “insanın və toplumun təbii haqqını ədalətli mğdafə etmək” anlamı durur. Yəni təbii haqlar hğququ müəyyən edir, əksinə yox. Bu da zaman-zaman hğquqla ədalət anlayışının toqquşmasına səbəb olur.

Bunlar artıq təhtəlsüurdə möhkəm yer almış inanclardır – onları dəyişmək imkansızdır! Həmin məqamlar bir tərəfdən ənənəni yaşadır, digər tərəfdən istənilən kritik situasiyada kollektiv davranışı motivə edir, ona konkret məzmun və yün verir. Fərdin şəhid olmağa can atması da bu kimi faktorlardan qaynaqlanır.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru